

NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA INTERAKTIVNĚ. DOKUMENTACE A ZPŘÍSTUPNĚNÍ MIZEJÍCÍHO JAZYKOVÉHO DĚDICTVÍ JAKO NEDÍLNÉ SOUČÁSTI REGIONÁLNÍCH IDENTIT; POSKYTOVATEL PODPORY MINISTERSTVO KULTURY, PROGRAM NAKI II, Č. DG20P02OVV029

V roce 1895 se v Praze konala *Národopisná výstava československá*, jejíž součástí byla mj. jazyková expozice zaměřená velkou měrou na lidový jazyk. Šlo o první (a také poslední) akci svého druhu u nás, na které byly vedle exponátů prezentujících tradiční kulturu představeny i jedinečné nářeční materiály, např. jazykovězeměpisné mapy nebo ukázky autentických promluv a nářečního slovesného folkloru, dnes bohužel nedochované (podrobně Hlavsová 1984; Kloferová 2007: 349–351). Ponecháme-li stranou výstavu *Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český* z roku 2011, jejímž cílem bylo zmapovat historii i současnost daného akademického pracoviště včetně dialektologického oddělení, tak je to právě až rok 2022, kdy se veřejnost dočkala výstavy s jazykovědnou tematikou, výhradně orientované na nářeční situaci na českojazyčném území. Výstava nesoucí název *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí* proběhla v prostorách Vlastivědného muzea v Olomouci (s termínem konání 1. 5. – 30. 6. 2022) a na její realizaci se podílelo dialektologické oddělení ÚJČ AV ČR společně s katedrou geoinformatiky Univerzity Palackého v Olomouci pod vedením dialektoložky Marty Ireinové.

Základními prvky výstavy byly velkoformátové barevné panely, podávající v úvodní části expozice obecné informace o činnosti dialektologického oddělení, jeho projektech a výstupech. Velká pozornost byla věnována *Českému jazykovému atlasu* (dále ČJA), a to od tvorby dotazníků přes terénní výzkum po první tvorbu rukopisných map a jejich přenesení do knižní podoby. Návštěvníci se mohli dozvědět rovněž o existenci elektronické verze atlasu a nové etapě mapování, která přinesla zatím první svazek *Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů* (2020). Vystavený atlas umožnil porovnat starší zpracování s moderní verzí, v níž mapy nabyly barev, a tak se staly srozumitelnějšími a přitažlivějšími pro laické čtenáře (byť za cenu minimalizace odborného komentáře). K prohlédnutí byly různé dokumenty od vyplněných dotazníků po nářeční mapy v různé fázi rozpracování, ilustrující složitost vzniku jazykového atlasu v době bez elektronických mapovacích softwarů.

Druhá část expozice byla věnována konkrétním jazykovým jevům z roviny tvarosloví. Tyto jevy byly vybrány ze 4. svazku ČJA, např. položka *ruce* (nom. sg.), *kostech* (lok. pl.), *pekaři* (instr. pl.). U daných slovních tvarů byly sledovány regionální rozdíly v koncovkách, a to prostřednictvím inovovaných map a kratších komentářů, s ohledem na návštěvníky z široké veřejnosti záměrně psaných popularizačním stylem. O tom se lze přesvědčit třeba na komentáři k položce *nože* (gen. sg.):

Samohláskový gambit

Představte si jazyk jako šachovou hru, jen namísto figurek podle určitých pravidel posouváte hlásky. Takovým pravidlem je např. střídání samohlásek *ú* a *o* u slov typu *nůž* – *nože*. Na jihozápadě Moravy se ale rozhodli hlásku *o* obětovat, čímž získali výhodu – neměnnost kořeněné samohlásky v 1. a 2. pádě jednotného čísla (*nůž*, *bez nůže*). V případě 2. pádu navíc odolali tlaku spisovného jazyka udržením původní koncovky *-a* (*nůža*) namísto *-e* (*nože*). Tomu se říká odvaha!

Srov. též komentář k položce *kostech* (lok. pl.):

A výhru v kategorii největší počet koncovek pro 6. pád množného čísla získává...

Zatímco ve spisovném jazyce mají podstatná jména skloňovaná podle vzoru *kost* v 6. pádě množného čísla jedině koncovku *-ech*, v nářečích je situace mnohem pestrější. Dochází k příklonům k ostatním vzorům (*kostích* jako *ružích*, *kostách* jako *ženách*), a ve středním pruhu slezských nářečí se dokonce vyskytuje zvláštní zakončení *-och*, které se zde stalo univerzální koncovkou podstatných jmen všech rodů. Když připočteme ještě varianty zkrácené (*kostách*) a zdložené (*kostóch*), dostaneme právoplatného vítěze v soutěžní kategorii největší počet koncovek.

Kritériem pro výběr prezentovaných položek byla jednak snaha o zachycení co nejrůznorodějších nářečních koncovek a areálů, jednak tematická spjatost zvolených slov se třemi výstavními okruhy: Lidské tělo a zdraví, Jídlo a kuchyně, Hospodářství, chov, zemědělství. Nedílnou složkou panelů byly delší doprovodné texty s přesahem do oboru etnologie a historie, např. pojednání o lidovém léčitelství, pečení chleba v minulosti, pouťovém cukroví nebo draní peří. Na výstavě tak kromě tradičních nářečí, dnes v mnoha lokalitách téměř potlačených, ožil svět našich předků jako takový – jejich každodenní úkony, útrapy spolu s drobnými radostmi a představy. Časový přesah pak měly podrobné popisy čtyř jevů z roviny hláskosloví, které prošly zajímavým historickým vývojem během formování kulturní a později i spisovné češtiny (protetické *v-*, náslavné *ou-*, úženi *é > í*, diftongizace *ý > ej*).

Z načrtnuté koncepce vybočovalo několik map reflektujících jednak nářeční názvy vybraných druhů kalhot (např. plátěné kalhoty: *plátěnky*, *plátěnice*, *pláteňáky*, *plátáky*, *plátasy*), jednak některé hláskové jevy nazírané z vývojové perspektivy (slezské asibilace, dvojí *l*, tvrdé *y*). Tyto mapy, vypracované S. Spinkovou a B. Stupňánkem, budou v rozšířené a detailnější podobě letos publikovány v ediční řadě M.A.P.S.

Vystavené mapy byly vygenerovány pomocí geoportálu DiaMa, vyvinutého ve spolupráci dialektologů a geoinformatiků jako jeden z výstupů společného projektu zaštitěného programem NAKI II. Beta verzi tohoto geoportálu mohli návštěvníci vyzkoušet prostřednictvím interaktivního monitoru. Z digitálních exponátů byl k dispozici ještě zvukový panel, umožňující

poslech rozličných nářečních nahrávek z několika časových vrstev, a prezentační pásmo tematicky orientované na funkční proměny nářečí ve 21. století.

Výstava byla provázena edukačním programem pro školy sestávajícím z komentované prohlídky a workshopu pod vedením pracovníků dialektologického oddělení coby lektorů. Pro žáky byly připraveny různé kvízy a pracovní listy s řadou úkolů (listy jsou dostupné na ceskanareci.cz/kvizy). Široké veřejnosti byly nabídnuty přednášky o nářečních výzkumech v minulosti i nyní (přednášející M. Ireinová), nářečních pojmenováních nemocí (S. Spinková), názvech vybraných alkoholických nápojů a postavení nářečí ve 21. století (M. Šimečková).

Pokud jste se nemohli výstavy zúčastnit, lze na ni „zavítat“ virtuálně na webu ceskanareci.cz. Všechny výstavní texty včetně map byly rovněž otištěny ve výstavním katalogu *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí* (2022). Výstava však zdaleka neskončila – na podzim poputuje do prostor Moravského zemského muzea v Brně, vybrané panely ožijí i v brněnské galerijní tramvaji. V jednání je též přesun výstavních panelů na další místa.

Za organizátory celé akce si na závěr dovoluji vyslovit přání, aby v budoucnu vzniklo více takovýchto výstav umožňujících vědcům (nejen) z oboru lingvistiky představit plody své práce široké veřejnosti. Věřím, že i naši kolegové mají co nabídnout...

LITERATURA

- / Český jazykový atlas 1–5, *Dodatky*, 1992–2011, Praha.
- / Český jazykový atlas 1–5, *Dodatky*, 2012–2016 [online], Brno, <http://cja.ujc.cas.cz> (PDF verze); <https://cja.ujc.cas.cz/e-cja> (HTML verze; dosud 1.–4. díl).
- / Hlavsová J., 1984, Dialektologie na Národopisné výstavě československé r. 1895, „*Naše řeč*“, 67, s. 18–30.
- / Ireinová M. – Voženílek V. – Pospíšil M. – Koníček J. – Vondráková A., 2020, *Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů*, Olomouc.
- / Ireinová M. a kol., 2022, *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí*, Brno.
- / Kloferová S., 2007, *Dialektologie. Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, eds. J. Pleskalová – M. Krčmová – R. Večerka – P. Karlík, Praha, s. 336–376.

Příspěvek vznikl na základě řešení projektu č. DG20Po2OVVo29 Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit; poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program NAKI II.

Marta Šimečková